

ETIKA

J. Rawlso „Teisingumo teorijos“ pagrindinių nuostatų analizė

Goda Izabelė Venslauskaitė

Vilniaus universitetas
 Filosofijos katedra
 Didlaukio g. 47, LT-2057 Vilnius
 Tel./faks. (370 2) 76 18 90

Johno Rawlso teorija postuluoja, kad socialinėse institucijose, skirstančiose visuomenės bendradarbiavimo vaisius ir jo implikuojamas pareigas (naštas), yra įaugusi nelygybė, arba šališkumas. Dėl to atsiranda kraštutinės naudojimosi gėrybėmis ir pareigų vykdymo disproporcijos, linkusios iškreipti individų laisves. Dideli skirtumai tarp varginančių pareigų naštos ir galimybės mėgautis bendro darbo vaisiais atsispindi mūsų pamatinės laisvės būklėje. Teorija neanalizuoja nelygybės prigimties. Joje socialinio kontrakto doktrinais būdingu tradiciniu būdu postuluojuama prigimtine situacija, iš kurios pašalintos nelygybę sąlygojančios iracionalios paskatos, gamtoje glūdinčio jėgos netolygaus pasiskirstymo įteisinimas visuomeninėmis priemonėmis. Teorija yra pajungta problemų sprendimui ne jas iškeliant į dienos šviesą ir formuluojant jų įveikimo būdus, bet konstruojant idealų modelį. Jame nešališkais principais grindžiamas institucijų veiklos rezultatas pasiekiamas priešingu būdu: parodant, kaip funkcionuotų visuomenė, kokius sprendimus ji priimtų, jei visuomeninėse institucijose nebūtų įjaustos šališkumo ydos.

Kiekvienu atveju, „kai keliamo sau uždavinį pasakyti ką nors apie tiesą, vertiname du dalykus: nuoseklumą ir klaidos vengimą“ (6, 122). Šiame straipsnyje bandoma įvertinti Rawlso teisingumo principus dviem aspektais – nuoseklumo ir klaidos vengimo.

Vertinant teisingumo principus pirmuoju (nuoseklumo) požiūriu, polemizuojama su kai kuriais Rawlso kritikais. Antai Benjaminas R. Barberis teigia, kad Rawlsas nesugeba pasirinkti tarp I. Kanto ir T. Hobbeso įtakos, pasilikdamas tarp „utopizmo Scilės ir realizmo Charibdės“ (1, 318).

Vertinant teisingumo principus antruoju, (klaidos vengimo) aspektu, teorija tiriama jos pačios sau iškelto uždavinio požiūriu, t.y. apžvelgiant, ar pavyko Rawlsui sukurti „grynai procedūrinę teisingumo teoriją“. Sąvoka „grynai procedūrinė“ vartojama Kanto prasme, tai reiškia, kad ji yra ikipatyrinė, išvesta iš proto principų samprotavimo keliu. Kita vertus, aiškinamasi, ar Rawlsas į procedūrinio teisingumo sąvoką neįdėjo naujų reikšmių, kurios pakeistų jo teorijos vertinimo klaidos vengimo požiūriu išvadas.

Pamatinių Rawlso „Teisingumo teorijos“ sąvokų apibrėžtys

Teisingumo sąvoka

Šiuolaikinėje anglosaksų politinėje ir moralės filosofijoje teisingumo sąvoka apima keletą tarpusavyje susijusių idėjų. Pirmą, su teisingumu susiduriame teigdami, kad asmenys turi tam tikras teises į laisvę, kurių pažeidimo atveju poelgis yra laikomas neteisingu. Antra, teisingumo sąvoka dažnai yra vartojama kaip nešališkumas. Teisingumas kaip nešališkumas yra pažeidžiamas, kai du panašūs atvejai yra skirtingai traktuojami. Tokia samprata yra grynai formali, nieko nepasakanti apie konkrečius atvejus, iš jos neseka, kad teisingumas bus įvykdytas. Trečia idėja, susijusi su teisingumu, yra lygybė; su ja turime reikalų tuo atveju, kai teigiame, kad visi asmenys yra lygūs moralės požiūriu. Ketvirta idėja sieja teisingumą su užsitarnautu atpildu (bausme).

Kalbėdami apie teisingumą, šią sąvoką dažniausiai vartojame tarpasmeninių santykių kontekste. Rawlsas ją taiko ne tarpasmeniniams santykiams, bet pamatinių socialinių institucijų struktūroms. Šiuo atveju teisingumas yra nešališkumo kriterijus, kuriuo vadovaujasi socialinės institucijos, paskirstydamos gėrybes piliečiams. Rawlsas rašo: „Gali pasirodyti, kad šis požiūris neatitinka tradicijos. Tačiau aš taip nemanau. Ypatiną prasmę, kurią teisingumui suteikė Aristotelis ir kuri yra daugelio formuluočių pradinis taškas, – tai susilaikymas nuo *pleonexia*, t. y. nuo įsigijimo tam tikro pranašumo, užgrobiant tai, kas priklauso kitam: nuosavybę, pajamas, užimamą vietą ir pan., arba nuo nepripažinimo kitam asmeniui to, kas jam priklauso: tęsėti pažadą, gražinti skolą, deramai gerbti kito laisvę <...>. Mano apibrėžimas taikomas svarbiausiam atvejui – bazinės struktūros teisingumui. Tai neprieštarauja tradicinei sampratai“ (2, 128).

Teisingumo subjektas

Rawlsas, pasirinkdamas teisingumo kaip nešališkumo interpretaciją, jai suteikia kitą prasmę, nukreipdamas socialinį teisingumą į bazines politines, socialines ir ekonomines institucijas, o tiksliau – į bazinę šiuolaikinės demokratinės visuomenės struktūrą, t. y. į tai, kaip ji paskirsto piliečiams fundamentalias teises ir laisves bei pareigas arba socialinio bendradarbiavimo (kooperacijos) dėka sukurtas gėrybes. Pagrindinėmis institucijomis Rawlsas vadina politinę santvarką (konstituciją) bei pamatinius ekonominius ir socialinius darinius.

Būdas, kuriuo pamatinės institucijos skirsto teises bei pareigas ir gėrybes, yra neteisingas, jei jame nėra atsižvelgiama į asmenų pradinių pozicijų nelygybę.

Kooperacijos idėja

Kaip ir kitose socialinio kontrakto tradicijose (Hobbesas, Kantas, Millis), Rawlso teorijoje pamatinė idėja laikoma socialinės kooperacijos idėja. Ji specifikuojama trimis elementais:

- kooperacija nėra vien socialinė veikla, koordinuojama valdžios įstatymu. Ją reguliuoja viešai pripažįstamos taisyklės, kurias nustato kooperacijos nariai;

- kooperacija išreiškia visų narių lygių teisių idėją, kuri paremta abipusišku, simetriškų santykių principu;

- socialinės kooperacijos idėja reikalauja, kad būtų atsižvelgiama į kiekvieno nario siekiamą naudą, jo asmeninę gėrio sampratą.

Konstruodamas savo teoriją, Rawlsas laikosi socialinio kontrakto tradicijos: postuluojama pradinė pozicija, kurioje laisvi ir lygūs asmenys renkasi teisingumo principus, reguliuojančius pamatinę visuomenės struktūrą. Nešališka pradinė situacija reiškia, kad nė vienas asmuo neturi galimybės formuluoti

principų sau naudingų būdu – jų tarpusavio santykiai pradinėje situacijoje turi būti simetriški. Visuomenės valdymo forma, patenkinti teisingumo, suvokiamo kaip nešališkumas, principus, labiausiai priartėtų prie laisvai pasirenkamos visuomenės valdymo formos. Tokios visuomenės nariai galėtų jaustis autonomiškai, suvokti savo pareigas kaip laisvai priimtas. Šie asmenys pasirinktų du principus:

– pirmasis reikalauja, kad pirminės teisės ir pareigos būtų vienodai paskirstomos;

– antrasis teigia, kad socialinė ir ekonominė nelygybė yra pateisinama tik tuo atveju, jei jos dėka atnešama nauda kiekvienam visuomenės nariui, o ypač tiems, kurių pradinė pozicija turi mažiausiai privalumų.

Šie principai leistų neatsižvelgti, palikti nuošalyje tuos socialinės organizacijos aspektus, kurie yra šalutiniai moralės požiūriu.

Gerai tvarkomos visuomenės idėja

Gerai tvarkoma visuomenė (10) turi būti reguliuojama viešos teisingumo koncepcijos, tai reiškia, kad visuomenės nariai vadovaujasi tais pačiais teisingumo principais, ir suvokia, kad ne tik jie patys, bet ir kiti nariai jais vadovaujasi. Gerai tvarkomos visuomenės socialinės institucijos atitinka tuos principus, o patys principai įjungiami į socialinį gyvenimą viešai priimtų racionalių samprotavimų būdu.

Gerai tvarkomos visuomenės nariai suvokia save kaip lygius ir laisvus asmenis moralės požiūriu. Lygūs reiškia, kad jie turi vienodas teises būti gerbiami bei daryti poveikį formai, kuria teisingumo principai reguliuoja bazinę visuomenės struktūrą. Laisvi reiškia tai, kad jie turi savo individualius tikslus ir aukštesnio lygio interesus, kurie dar vadinami jų gėrio koncepcija. Būdami laisvi, jie nebūtinai turi susitapatinti su kuriuo vienu iš savo tikslų: juos galima keisti ir adaptuoti.

Gerai valdomos visuomenės institucijos atitinka jas organizuojančius principus, ir dėl to nariams ši visuomenė kelia pasitikėjimą.

Gerai valdoma visuomenė reikalauja, kad teisingumo principų subjektas būtų jos bazinė organizacinė struktūra. Būtent tai, kad tokia visuomenė tenkina šį reikalavimą, leidžia išlyginti bazinę istorijos eigoje atsirandančią nelygybę. Anot Rawlso, kadangi ekonominė sistema nėra vien tik institucinė priemonė savo interesams tenkinti, bet ir tai, kas formuoja mūsų siekius bei viltis ir asmenybės struktūrą, kyla klausimas: kokių principų mes patys norime būti reguliuojami? Kokiems principams patikime apriboti mūsų ambicijas ir plėtoti arba slopinti mūsų tikslus?

Nežinojimo šydas. Racionalumas pradinėje pozicijoje

Siekdamas eliminuoti atsitiktinius prigimties privalumus, su kurių pagalba dalis asmenų yra pajėgūs pajungti socialines sąlygas savo naudai kitų visuomenės narių sąskaita, Rawlsas įveda „nežinojimo šydo“ sąvoką. Nežinojimo šydo pagalba atimamas bet kokios specifinės informacijos žinojimas pradinėje situacijoje, išskyrus bendro pobūdžio informaciją apie visuomenės ekonominio ir politinio elgesio taisykles, žmonių psichologiją.

Pasirenkančios šalys vertina principus pagal pasekmes, ištikslinančias kiekvieną, viešai pasirinktus teisingumo principus. Anot Rawlso, sakyti, kad pradinėje pozicijoje reikia priimti tam tikrą teisingumo koncepciją, reiškia sakyti, kad racionalus pasirinkimas, patenkintis tam tikras sąlygas ir apribojimus, turės konkrečių pasekmių.

Kadangi nežinojimo šydas pridengia specifinę informaciją apie kiekvieno iš kontrakto narių užimamą padėtį, niekas nežino, kokie teisingumo principai jam būtų naudingi. Dėl to pasirenkantiems beprasmiška jungtis į ko-

alicias, nes nė vienas nežino, kokie partneriai jam parankūs.

Kalbant apie racionalumą pradinėje situacijoje, reikia pasakyti, kad jis turi būti suvokiamas siauresne prasme – taip, kaip jis suvokiamas ekonominėse teorijose: kaip gebėjimas pasirinkti kuo efektyvesnes priemones tikslui pasiekti. Nežinojimo šydo dėka „rinkėjo“ racionalumas tampa nesuinteresuotas, todėl jis linkęs pasirinkti nešališkus teisingumo principus, kurie kiekvienam nariui gali suteikti lygias galimybes siekti savo tikslų. Nesuinteresuotas racionalumas už nežinojimo šydo atspindi situaciją, kuri susidarytų, jei žmonės vadovautųsi geranoriškumo principu.

Teisingumo principai. Pirmoji formuluotė

1. Kiekvienas asmuo turi teisę į kuo didesnę pirminę laisvę, kuri suderinama su tokia pat kitų asmenų teise į laisvę.

2. Socialinės ir ekonominės nelygybės turi būti taip paskirstomos, kad: a) tarnautų kiekvieno naudai; b) būtų prieinamos visiems.

Principai dalija visuomenės struktūras į dvi dalis. Pirmasis principas apibrėžia politines teises ir laisves; antrasis – apeliuoja į gėrybių paskirstymą, nusako, kaip organizuoti skirtumus, atsirandančius dėl nevienodo valdžios, pareigybių pasidalijimo visuomenėje. Antrasis yra pavaldus pirmajam, o tai reiškia, kad dalies politinių laisvių netektis asmeniui negali būti kompensuojama didesnėmis socialinėmis ar politinėmis laisvėmis.

Galutinė antrojo principo interpretacija

Socialinės ir ekonominės nelygybės turi būti taip paskirstytos, kad jos a) atneštų kuo didesnę naudą vargingiausiems visuomenės nariams ir b) būtų vykdomos tokių institucijų, kurios atviros visiems bei išreiškia nešališką galimybių lygybę.

Tokios formuluotės egalitarinį pobūdį išreiškia dvi pagrindinės tendencijos – prigimties trūkumų kompensavimas bei santykių simetrija (jie paremti abipuse nauda). Šios tendencijos nepanaikina prigimties skirtumų, tik igalina bendrai spręsti netolygaus talento, socialinių bei ekonominių gėrybių paskirstymo problemą. Rawlso teigimu, pats netolygaus gėrybių pasiskirstymo faktas nėra nei teisingas, nei klaidingas, neteisingas gali būti tik būdas, kuriuo remdamosi socialinės institucijos traktuoja šį faktą.

Principų pasirinkimas. Maximum minimorum taisyklė

Yra du būdai argumentuoti principų pasirinkimą: svarstant pradinę poziciją, kurioje atsiduria pasirenkantys asmenys, ir svarstant pasirinkimo pasekmes socialinėms institucijoms bei jų vykdomai politikai.

Alternatyvos turi būti palyginamos pagal blogiausias galimas jų pasekmes – atrenkama tokia alternatyva, kurios blogiausias galimos pasekmės yra mažesnės negu kitų alternatyvų.

Trys pradinės pozicijos sąlygos:

1. Neįmanoma iš anksto žinoti konkrečių pasekmių, ištiksiančių, pasirinkus principus; bet kokie spėjimai yra labai nepatikimi;

2. Pasirenkančio asmens gėrio koncepcija yra tokia, kuri neleidžia jam siekti daugiau negu nustatyta minimumo;

3. Atmetinos alternatyvos implikuoja nepriimtinas pasekmes, jos susijusios su didele rizika.

Teisingumas kaip nešališkumas: politinė, ne metafizinė interpretacija

Anot Rawlso, „Teisingumo teorija“, skirtingai nei utilitarizmas, nėra bendros moralės koncepcijos taikymas bazinei visuomenės

struktūrai kaip atskiram tos moralės pasireiškimo atvejui.

Atramos taškas yra tai, kad jokia bendroji moralės koncepcija negali pateikti visuotinai pripažįstamo susitarimo pagrindo šiuolaikinės demokratinės valstybės politinei praktikai.

Rawlsas postuluoja skirtingų moralinių tarpusavio nesuderinamumo, jų konflikto idėją, todėl visuomenės susitarimo pagrindą gali būti tik tolerancijos pačių moralės koncepcijų nesuderinamumo faktui principas.

Teisingumas kaip nešališkumas yra politinė koncepcija dėl to, kad, viena vertus, jo samprata kilusi iš konkrečios politinės praktikos ar veikia iš viešosios politinės kultūros, o ne iš metafizinių principų. Čia turima galvoje Reformacijos judėjimą lydėję religiniai karai ir tolerancijos principo plėtojimas, augant modernios valstybės konstitucinei santvarkai bei didelio masto industrinės rinkos ekonomikai.

Šią politinę tradiciją paremia „sutampančio sutarimo“ teorinė tradicija, t. y. sutarimo, kuris leidžia koegzistuoti konstitucinės demokratijos visuomenėje skirtingoms filosofinėms ir religinėms koncepcijoms vienu metu.

Ši koncepcija išvesta ne iš metafizinių principų, o iš mūsų įsitikinimų, kuriais grindžiame tolerancijos principą. Jos siekis – su abstrakčios refleksijos (kurią Rawlsas vadiną refleksyviąja pusiausvyra) pagalba sušvelninti konkuruojančių moralės koncepcijų konfliktą, taikant tolerancijos ir konflikto vengimo principą, artikuluojant tas politinės praktikos situacijas, kur skirtingi principai gali būti suklostyti į stabilius, veikiančius darinius.

Teisingumas kaip nešališkumas yra politinė, ne metafizinė doktrina siekio požiūriu: ja siekiama pateikti politinio susitarimo tarp lygių ir laisvų piliečių pagrindą.

„Teisingumo teorija“ sąmoningai lieka paviršiuje, kitaip tariant, yra politinė liberaliz-

mo doktrina. Bandytas primesti moralės koncepciją būtų visiškai svetimas asmens laisvės idėjai, pagal kurią asmuo pats gali pasirinkti moralės koncepciją ir turi galios atlikti sprendimą pagal teisingumo jausmą.

Hipotetiškumo klausimas

Jei pradinė pozicija yra hipotetinė, o ne istorinė, kuria prasme joje pateikiami argumentai įpareigoja pasirenkančiąsias šalis konkrečiam veiksmui?

Rawlso atsakymas būtų toks, kad pradinė pozicija yra reprezentacijos priemonė, kur simetriškoje situacijoje atsidūrę rinkėjai renka si taip, kaip rinktųsi lygūs ir laisvi piliečiai. Pasirinkimo apribojimas, laikantis hobsiškos kontrakto tradicijos, reiškiasi vidiniu būdu (*in foro interno*), t. y. veiksmas ribojamas mąstymu.

Teisingumo principų vertinimas nuoseklumo požiūriu: Hobbeso ar Kanto pergalė?

Vadovaudamiesi nuoseklumo aspektu, aptarsime, ar teisingumo principai yra viena lytės koncepcijos išdava, ar ikikontraktinė būklė yra neutrali išankstinių nuostatų (Hobbesas ir Kantas) atžvilgiu. Šios dalies pagrindą imsime Barberio kritiką: „J. Rawlsas niekaip nesugeba galutinai apsispręsti, į kokią realybę yra nukreiptos teisingumo taisyklės. Iš vienos pusės, tai realybė, kuri manifestuoja instinktyviai dorybingus polinkius, darančius ir remiančius procedūrinius teisingumo principus, kuriuos numato pradinė pozicija. Kita vertus, tai realybė, labai panaši į mūsų, kur didingoms pradinės pozicijos vertybėms yra priešstatoma konkurencija, konfliktas, nelygybė, karas ir net vergija. Šis nerimą keliantis ambivalentiškumas stumia Rawlsą keliomis prieštaringomis kryptimis, panardindamas į dilemas, iš kurių visiškai jam niekad nepavyksta išsipai-

nioti. /.../ Protas svirduliuoja, ieškodamas savo prasmės tarp konsekvencionalistinio hobsiško skaičiavimo ir deontologinio kantiško „praktinio proto /.../ Rawlsas bando uždegti abu žvakės galus“ (1, 314–316).

Pabandysime ieškoti Rawlso pozicijos tarp hobsiško skaičiavimo ir kantiško praktinio proto, svarstydami „Teisingumo teorijos“ pradinę poziciją ir teisingumo principus.

Pirma. Anot Rawlso, individai, besirenkantys pradinėje situacijoje teisingumo principus, vadovaujami instrumentine racionalumo koncepcija, kaip ji suvokiama ekonomikos teorijose (7, 14). Tokia proto samprata labai primena hobsiškąją, kai mąstymas tapatinamas su skaičiavimu pasekmių, kurios kyla iš priežasčių, ir atvirkščiai. Rawlso pradinėje pozicijoje individams pateikiami tarpusavyje konkuruojantys teisingumo principai (utilitarizmo, kuriais siekiama maksimizuoti laimę ir naudą) bei Rawlso principai (orientuoti į asmenų laisvę bei lygybę). Panašiai kaip ir Hobbesas, Rawlsas teigia, kad svarstymai pradinėje situacijoje yra „grynai hipotetiniai“ (7, 16). Negana to, „teisingumo koncepcijos yra vertinamos (graduojamos) pagal jų priimtinumą asmenims, atsidūrusiems tam tikrose sąlygose. Tokiu būdu formuluojamas pagrindimo klausimas sprendžiamas artikuluojant svarstymo (pasirinkimo) problemą: turime nustatyti, kuriuos principus būtų racionalu pasirinkti konkrečioje kontraktinėje situacijoje“ (7, 17).

Rawlsas modeliuoja principų pasirinkimo (kontraktinę) situaciją panašiai kaip ir Hobbesas: individai pasirenka būsimus visuomenės reguliavimo principus, vadovaudamiesi racionaliais paskaičiavimais. Kita vertus, reikia atidžiau pažvelgti, *kokia* yra Rawlso modeliuojama kontraktinė situacija, analizuojant, ką reiškia pasirinkimas „už nežinojimo šydo“. Rawlsas rašo: „Kažin kaip mes turime paversti niekais specifinių atsitiktinumų poveikius, kurie verčia žmones nesugyventi

ir gundo panaudoti socialines ir prigimtinės sąlygas savo pačių naudai. Siekdamas tai padaryti, aš teikiu prielaidą, kad [pasirenkančios] šalys atsiduria už nežinojimo šydo. Jos nežino, kaip įvairios alternatyvos paveiks jų konkretų atvejį, ir yra priverstos vertinti [teisingumo] principus vien tik bendrųjų svarstymų pagrindu. Formuluoju prielaidą, kad šalys nežino konkrečių faktų. Visų pirma nežino savo vietos visuomenėje, klasinės pozicijos ar socialinio statuso, nežino savo laimės, prigimtinių gabumų ir galimybių pasiskirstymo, proto, jėgos ir pan.“ (7, 137).

Jei lyginsime Rawlso ir Hobbeso pradinės situacijas, kuriose individai renkasi visuomeninę santvarką, be instrumentinio racionalumo traktavimo ir naudos siekimo, pastebėsime ir nemažai skirtumų. Nors Rawlso individai norėtų siekti naudos (*ex definitio*, t. y. iš Rawlso pradinės situacijos racionalumo sampratos), jie negali jos siekti, nes to padaryti neleidžia nežinojimo šydas. Jie paprasčiausiai neturi supratimo, kas jiems naudinga ir ko jiems reikėtų siekti. Jie neturi galimybės panaudoti savo racionalumą naudos siekimo tikslui. Skirtingai nei Rawlso, Hobbeso kontraktinėje situacijoje individai žino viską apie save ir kitus bei gali lygintis su kitais visais įmanomais aspektais, įvertindami natūralias bei instrumentines galias, gabumus etc. ir suvokdami savo individualią naudą. Tokia situacija greitai sugrupuoja pasirenkančias šalis į stipriuosius ir silpnuosius ir atitinkamai pakreipia kontrakto rezultatą pirmųjų naudai. Rawlso individai nežino, į kurią pusę naudinga (reikia) kreipti kontrakto rezultatus, jie yra „nešališki“ rinkėjai.

Įsiklausykime, ką sako Kantas: „Valios autonomija yra visų moralės dėsnių ir juos atitinkančių pareigų vienintelis principas; o bet kokia laisvo pasirinkimo *heteronomija nesukuria privalėjimo*, bet veikiau yra priešinga jo principui ir valios dorovingumui. Vienintelį dorovės principą sudaro kaip tik ne-

priklausomybė nuo bet kokios dėsnių materijos (būtent nuo geidžiamo objekto) ir kartu laisvo pasirinkimo determinavimas vien tik visuotinę įstatymų leidimo galią turinčia forma, kuriai maksima turi būti imli. Bet ši priklausomybė yra laisvė *neigiama* prasme, o grynojo ir, kaip grynojo, praktinio proto savasis įstatymų leidimas yra laisvė *teigiama* prasme. Vadinasi, moralės dėsnis išreiškia ne ką kita kaip grynojo praktinio proto, tai yra laisvės, autonomiją, ir autonomija pati yra visų maksimų formali sąlyga, tik kuriai esant jos gali derintis su aukščiausiuoju praktiniu dėsniu. Todėl jei norėjimo materija, kuri negali būti kas nors kita kaip tik su dėsniu susijusio noro objektas, įeina į praktinį dėsni „kaip jo galimybės sąlyga“, tai dėl to atsiranda laisvo pasirinkimo heteronomija, būtent priklausomybė nuo gamtos dėsnių – pasiduoti kuriai nors paskatai arba polinkiui; tada valia nenustato sau dėsnių, bet tik paliepia protingai laikytis patologinių dėsnių; o maksima, kurioje šitaip niekad negali glūdėti visuotinė įstatymų leidimo galią turinti forma, šiuo būdu ne tik nesukuria privalėjimo, bet pati yra priešinga grynojo praktinio proto principui, taigi kartu ir dorovės nuostatai, nors iš jos kylantis poelgis ir turėtų atitikti dėsni“ (4, 48–49) (Kursyvas mano – G. V.).

Kantas pabrėžia keletą dalykų: valia apibrėžta pozityviai ir negatyviai; pasirinkdama valia vadovaujasi *imlia* maksima; ji yra imli visuotinybei ir nusigręžusi nuo troškimo objekto, valios laisvė reiškiasi galimybe leisti įstatymus, kitaip tariant, turėti tikslus. (Rawlso individai, kaip gerai tvarkomos visuomenės nariai, turi savo individualius tikslus, kuriuos jie gali keisti ir derinti). Pasirinkimo taisyklės imlumo sąvoka nurodo, kad maksima visuomet yra tam tikrų principų išraiška (visuotinių ar heteronomiškų). Rawlso *maximum minimorum* taisyklė yra tokia maksima, kuri imli visuotiniams principams. Tuo pat metu ši maksima pašalina visus jos visuotinybei svetimus (heteronomiškus) principus.

Kantas apibrėžia laisvą pasirinkimą kaip nesąlygotą valios heteronomijos (priklausomybės nuo norimo objekto) – kaip laisvę negatyvia prasme, kita vertus, determinuotą autonomijos principo kaip laisvės pozityvia prasme. Pažvelkime, ką reiškia rolsiškoji individų laisvė ir lygybė kontraktinėje situacijoje. Hobsiškoje pradinėje situacijoje kuriama „grubioji lygybė“ tuo pagrindu, kad prigimtinių ir instrumentinių galių nevienodas kokybinis pasiskirstymas, kai vieno individo trūkumai vienoje srityje yra kompensuojami privalumais kitoje, yra išlyginamas kiekybiškai, o rolsiškieji individai pradinėje pozicijoje yra kokybiškai lygūs savo nežinojimu. Kita vertus, Rawlso individai laisvi pasirinkti leisti patys įstatymus, vadinasi, jų pasirinkimas yra determinuojamas tik valios autonomijos principo, o tai labiau kantiškas nei hobsiškas pradinėje situacijoje susidariusios pasirinkimo problemos sprendimas. Kalbėdami apie Kanto įtaką Rawlsui, galime išskirti nemažai panašumų: tai, kad laisvė suvokiama kaip įstatymleidystė, pasirinkimo maksimos imlumas visuotinybei, požiūris, kad heteronomija negali sukurti privalėjimo (įpareigojimo veiksmui).

Antra. Rawlso kontrakto situacijoje pasirinkami principai, kurie grindžia socialinius darinius ir kuria visuomenės santvarką, nedaug kuo primena Hobbeso suvereno gimimą, kai suverenas yra saugumo ir stabilumo garantas su dideliais įgaliojimais. Rawlso kontraktas nėra *pactum subiectionis*, tai labiau *pactum unionis*, kai kontrakto nariai išsaugo savo laisves ir dalijasi pareigomis, susijungdami į socialinį darinį.

Kaip turėtume atsakyti į iškeltą klausimą, ar „Teisingumo teorija“ patenkina nuoseklumo kriterijų ir ar sugebėjo Rawlsas, skirtingai nei teigia Barberis, pasirinkti Hobbeso arba Kanto poziciją?

J. Rawlsas yra nuoseklus. Nuoseklus ta prasme, kad iš kantiškų premisų jis išveda kantiškus rezultatus – valios autonomijos cha-

rakteristikas turinčius teisingumo principus. Kokį vaidmenį „Teisingumo teorijoje“ vaidina Hobbeso racionalumo samprata?

Nors šioje teorijoje yra abiejų pozicijų elementų, vis dėlto santykis tarp šių pozicijų – tai teorijos lygmenų problema. Paviršiniame lygmenyje – „Teisingumo teorija“ yra kontraktinė doktrina. Giluminėmis nuostatomis – tai kantiška teorija, kuri turi savą savasties koncepciją, reiškiamą teisingumo sąvokos konstrukcijomis. Rawlsas naudoja kontraktinę terminologiją išreikšti savo kantiškai koncepcijai. Šia prasme galime sakyti, kad kantiškas turinys joje reiškiasi hobsiška forma. Į dažną kritikų klausimą, kiek Rawlso teorija yra hobsiška, buvo taikliai atsakyta: „tiek, kiek ji yra kontraktinė“. Giluminis ir paviršinis lygmenys šioje teorijoje nepainiojami. Tai ne ta teorija, kuri kontrakte talpina įjautas prielaidas, veikiau tai prielaidos, išreikštos per kontraktą.

Vertinimas klaidos vengimo požiūriu: ar „Teisingumo teorija“ – procedūrinė ar substanciali?

Kalbėdamas apie „grynai procedūrinį teisingumą“, Rawlsas skiria „tobulą“ ir „netobulą“ procedūrinį teisingumą. Pirmuoju atveju turime tokį (pyrago) dalybų atvejį, kai sprendimas pasiekiamas vienam asmeniui dalijant pyragą ir dalintojui gaunant paskutinį gabalą. Pyragas bus taip dalijamas, kad visiems užtektų ir paskutiniajam tektų daugiausiai. Šis pavyzdys išryškina du tobulo procedūrinio teisingumo elementus: 1) egzistuoja nepriklausomas kriterijus, taikomas pirmiau už nešališkas dalybas, t. y. procedūra taikoma paskiau; 2) galima sukurti tokią procedūrą, kuria būtų pasiektas norimas rezultatas.

Netobulos procedūros pavyzdys – kriminalinis teismas, kuriame siekiama, kad kaltasis būtų nuteistas, o nekaltasis – išteisintas. Vis dėlto tokios procedūros rezultatas nėra visiškai patikimas (7, 85).

Anot Rawlso, procedūrinis teisingumas skiriasi nuo substancialaus taip, kaip procedūrinis – nuo pasekmių (arba rezultato teisingumo). Abi rūšys atspindi tam tikras vertybes, ir abi laikosi drauge ta prasme, kad procedūrinis teisingumas visuomet priklausomas nuo rezultato (išskyrus rizikos atvejus), taigi ir nuo substancialaus teisingumo. Tačiau tuo pat metu teisingos procedūros gali reikšti vertybes, kurios joms vidujai būdingos, – pavyzdžiui, nešališkumo vertybė, kuri visiems suteikia vienodas galimybes.

Procedūrinis teisingumas gali reikšti penketą pagrindinių vertybių: nešališkumą, lygumą, atvirumą, prievartos nebuvimą, vieningumą. Visos jos susijusios su substancialaus teisingumo samprata (8, 421, 425). Šios vertybės yra procedūrinio teisingumo dalis ta prasme, kad sprendimas konstruojamas taip, kad būtų pasiektas norimas rezultatas.

Jei suvoksime procedūrinį teisingumą kaip tik išdėstyta prasme, tai Rawlsas išvengė klaidos. Mat norint gauti atitinkamus rezultatus (šiuo atveju kantiškąją autonomijos sampratą apvaisintus teisingumo principus), rezultato elementai jau dalyvauja kaip premisos dalis, – tai bandėme parodyti antroje šio darbo dalyje. Rawlso *maximum minimorum* taisyklė pasirinkimo situacijoje yra imli visuotinio principams. Šiuo požiūriu konstruojamas principų pasirinkimas atitinka Rawlso procedūrinio teisingumo sąvoką. Vertybes, kurios iš anksto įaudžiamos į procedūrinio teisingumo sąvoką, galima pasiskolinti ir iš istorinės praktikos. Taigi Rawlsas pasiskolina tolerancijos pačioms konkuruojančioms gėrio bei religinėms koncepcijoms principą, kilusį po protestantizmo ir katalikybės tarpusavio karų (12).

Tačiau jei suvoksime grynąjį procedūrinį teisingumą griežtąja prasme – kaip kildintą grynai iš proto principų, kurie nesiremia patyrimu, – tai Rawlsui nepavyko išvengti prieštaravimo savo pagrindinės idėjos atžvilgiu klaidos, ir jis pateko į nemenką pavojų debesį.

Literatūra

1. Barber B. Justifying Justice: Problems of Psychology, Politics and Measurement in Rawls // Reading Rawls. Stanford, California: Stanford university press, 1997.

2. Gėrio kontūrai. Vilnius: Mintis, 1989. P. 128.

3. Höffe O. Dans quelle mesure la theorie de John Rawls est-elle kantienne? // Individu et justice sociale (autour de John Rawls), edition du Seuil, 1988. P. 53–72.

4. Kantas I. Praktinio proto kritika. Vilnius: Mintis, 1987.

5. Kantas I. Politiniai traktatai. Vilnius: Aidai, 1996.

6. Kaplan M. Decision theory as philosophy. New York: Cambridge University Press, 1998.

7. Rawls J. A Theory of Justice. Cambridge, Massachusetts, 1971.

8. Rawls J. Political Liberalism (with a new introduction and the „Reply to Habermas“). New York: Columbia University press, 1996.

9. Rawls J. The Justification of Civil Disobedience // Readings in Social and Political Philosophy, edited by Robert M. Stewart. Oxford, New York: Oxford University Press, 1986.

10. Rawls J. A Kantian Conception of Equality // Ten pat.

11. Rawls J. Distributive Justice // Ten pat.

12. Nozick R. Distributive Justice // Ten pat.

13. Rawls J. Justice as fairness : political, not methaphysical // Philosophy and Public Affairs, 1985.

14. Reading Rawls, Critical Studies on Rawls' „A Theory of Justice“, ed. by Norman Daniels. Stanford, California: Stanford University Press, 1989.

Analysis of the Main Notions of J.Rawls' „A Theory of Justice“

Summary

The article presents and overviews the main concepts of „A Theory of Justice“ by J. Rawls such as justice, subject of justice, ideas of cooperation and well ordered society, veil of ignorance, rationality of the original situation, principles of justice, the rule of *maximum minimorum*.

The author presents an analysis of the basic notions of „A Theory of Justice“ by evaluating the two aspects of comprehensiveness and avoidance of error. The evaluation of comprehensiveness proceeds along the lines of discussion with some critics of J. Rawls such as Benjamin R. Barber who claims that J. Rawls does not manage to choose between the influence of I. Kant and Th. Hobbes.

The author argues that the theory of justice presented by Rawls satisfies the criteria of comprehensiveness by being essentially a Kantian and not a Hobbesian conception. The argument for this is proved by finding essential similarities between the Kantian principle of autonomy and the original situation of choice behind the veil of ignorance simulated by Rawls. She argues that the relation

between the Kantian and the contractarian point of views signalled by the theory is the problem of different levels of it. „A Theory of Justice“ is the one that expresses particular principles via the contract rather than finds them as an outcome of it.

The second principle of the avoidance of error emerges as an answer to the question wheather J. Rawls' aim to create a theory of pure procedural justice has been achieved. The answer to this question is ambivalent in the sense that the concept „pure procedural justice“ has itself weaker and stronger interpretations. J. Rawls making distinction between procedural and substantial justice says that the difference between them is similar to the one between procedural justice and the justice of results. J. Rawls avoided error in the sense that he deduced the principles of justice defending the human rights of individuals from his Kantian premisses. But the author has doubts wheather Rawls managed to avoid an error in the case if pure procedural justice is understood in the stronger (strict Kantian) sense as something *a priori* deduced from the principles of reason by deliberation.